УДК 94(477.7) “1941/1943” + 336.22

Глушенок Н.М., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Глушенок Наталя Миколаївна (1978 р.н.). У 2000 р. закінчила історичний факультет Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Аспірантка кафедри історії для гуманітарних факультетів КНУ ім. Тараса Шевченка. Має 6 статей. Тема кандидатської дисертації: *“Аграрна політика Німеччини у рейхскомісаріаті “Україна” в 1943-1944 рр.”*

Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941-1943 рр.

У статті автор висвітлює податкову політику німецької окупаційної влади на Півдні України у 1941-1943 рр., спрямовану на пограбування і фізичне винищення українського народу, а також методи її проведення.

In the article the author reveals German aggressors' tax policy in the South of Ukraine in 1941-1943 directed to robbery and physical extermination of Ukrainians and the methods of its realization.

Друга світова війна, нищівна хвиля якої не обминула жодну українську родину, залишила глибокий слід в історичній долі нашої держави. Її зміст визначався не лише ходом бойових дій збройних сил на фронтах та театрах війни, а й протиборством соціально-економічних систем держав. Важливими елементами в системі окупаційних економічних заходів Німеччини були заготівельна політика та використання людських ресурсів завойованих територій. Лише за умови забезпечення названих факторів гітлерівський уряд планував продовжувати розширення свого “життєвого простору”.

Серед окупованих східних територій Україна, а особливо Південь, посідала в планах нацистської верхівки особливе місце. Характерними щодо цього є слова Гітлера: “Ми візьмемо південну частину України і зробимо її виключно німецькою колонією. Через сотню років тут будуть мешкати мільйони німецьких селян” [1].

Розглядаючи окупаційну політику Німеччини в сфері економіки на півдні рейхскомісаріату “Україна”, слід визнати, що існує значна кількість досліджень істориків, політиків, публіцистів та дипломатів. Та незважаючи на це, очевидним залишається факт необхідності продовження студій національної історії років війни.

Зумовлено це існуванням за радянських часів повністю пристосованої до тодішньої політичної кон’юнктури концепції Другої світової війни, яка базувалася на умовчуваннях та неправді. Щодо праць зарубіжних істориків, то незалежно від наукових шкіл та напрямків, до яких вони належали, радянською історіографією оголошувалися буржуазними фальсифікаціями. Такий традиційний погляд на проблему не дозволив сформувати чітку картину економічної експансії Німеччини, що зробило неможливим дослідження основних рис окупаційного режиму.

Сьогодні, коли історичні події з плином часу постали більш виразніше та розширилася джерельна база, вчені намагаються скинути ідеологічні шори, поглянути на розглядувані аспекти поглядом вільних від політичних обмежень людей.

Серед них можна виділити дослідження, що на значній архівній базі розкривають різні сторони окупаційного режиму в цілому на території рейхскомісаріату "Україна". До них, зокрема, належать праці О.В.Потильчака, І.Г.Вєтрова [2]. Вагомий внесок у вивчення становища українського населення на початковому етапі війни зробив Ю Ніколаєць [3].

Окремо слід зупинитися на дослідженні М.Слободянюка, який особливу увагу приділяв становищу селянства в умовах окупації, зокрема у південних областях України [4].

Та незважаючи на наявність перерахованих вище праць, і сьогодні належним чином не дослідженими залишаються такі аспекти проблеми, як запровадження податкової системи на півдні рейхскомісаріату "Україна" та способи її реалізації.

З огляду на це, дана стаття має на меті висвітлити згадані сторони проблеми та проаналізувати систему матеріального стимулювання селянства до виконання податкових норм.

Перш ніж перейти до висвітлення окремих рис окупаційного режиму, слід сказати, що територія південної України після завоювання вермахтом в результаті входження до різних адміністративно-територіальних одиниць втратила цілісність. Так, Ізмаїльська область увійшла до складу губернаторства "Бессарабія", Одеська та західні райони Миколаївської області – до "Трансністрії".

У серпні 1941 р. був створений рейхскомісаріат "Україна", який мав у своєму складі шість генеральних округів, серед яких "Миколаїв" (Миколаївська область без західних районів і Кіровоградська область) та "Таврія" (Крим, лівобережні райони Херсонської та Запорізької областей). Та слід зазначити, що Крим до кінця окупації так і не був включений до генерального округу "Таврія".

Відразу ж після окупації нацистський уряд розпочав інтенсивне використання людських та матеріальних ресурсів рейхскомісаріату "Україна" в німецькій промисловості та сільському господарстві. Зумовлене це було передусім тим, що в зв'язку зі збільшенням чисельності вермахту Німеччина почала відчувати гостру нестачу робочих рук. Разом з тим поряд з економічними чинниками існували й політичні. Зокрема, саме таким шляхом планувалося очистити завойовані землі від місцевої молоді, вороже налаштованої до нової влади. Крім наведених причин, мала місце й соціальна сторона, адже дана акція значно ускладнювала можливість продовження існування української нації, підриваючи біологічну основу народу.

Необхідно зазначити, що протягом всього періоду окупації існувала тенденція використання як робітників на території Німеччини переважно населення міст, оскільки селянство необхідне було для реалізації програми перетворення України в "житницю Європи". Існують архівні підтвердження практики заборони вербування працездатного населення сіл на рівні гебітскомісаріатів. Наприклад, згідно з розпорядженням генерального комісара Миколаєва від 22 квітня 1942р. набір робочої сили мав відбуватися лише в містах [5].

Проблема нестачі робочої сили в південних районах рейхскомісаріату розглядалася й на найвищих щаблях окупаційної влади. Зокрема, доцільно детальніше зупинитися на звіті щодо становища в сільському господарстві рейхскомісаріату "Україна", надісланому 10 квітня 1942 р. сільськогосподарським керівником Кернером рейхскомісару України Коху. Так, в ньому зазначається про нестачу робочої сили в південних селах та необхідність в зв'язку з цим перекидати її з інших областей. Далі в звіті наводяться окремі підрахунки, зокрема, в разі відміни перекидання сільськогосподарських робітників з північних областей у південні – втрати становитимуть 770 тис. т. зерна, а на кожні відправлені в рейх 100 тис. селян з півдня припадатиме зменшення врожаю на 400 тис. т. зерна [6].

Під час візиту рейхсміністра до Криму генерал-комісар звернувся до нього з проханням припинити відправлення на роботи в рейх [7]. Наслідком цього став наказ рейхскомісара Еріха Коха від 15 квітня 1942 р., що тимчасово забороняв вербування мешканців сільських районів півдня України [8].

Та все ж сільське населення півдня рейхскомісаріату теж було задіяне в масштабній системі вербування. Визначити точну цифру депортованих селян досить складно, оскільки окупаційні органи не вели ретельних статистичних записів, до того ж депортованих з України включали до загальної цифри східних робітників.

Поряд з депортацією українського населення на роботи до рейху важливим елементом в системі окупаційних заходів була заготівельна політика нацистського уряду. Саме за рахунок по-

ставок сировини та продовольства з окупованих територій гітлерівський уряд розраховував продовжувати військові дії та забезпечити власне населення продуктами харчування. В зв'язку з цим проведення заготівельних робіт відбувалося на основі численних розпоряджень німецької верхівки. Так, згідно з наказом рейхсмаршала Герінга від 6 вересня 1941 р. запаси сировини, виявлені на окупованій території, мали бути використані відповідно до Директив по веденню господарства в східних областях [9]. В одному зі своїх розпоряджень рейхскомісар Е.Кох заявив, що лише старанною працею та поставками продукції українці можуть віддячити Німеччині за своє визволення [10].

Для реалізації даних планів передбачалося використовувати різноманітні форми та методи. Найбільш характерною для "нового порядку" була конфіскація сільськогосподарських продуктів без дотримання якихось розпоряджень та наказів, тобто шляхом відкритого, не завуальованого пограбування [11]. Але оскільки окупаційна влада намагалася надати заготівельній політиці враження законності, то в життя впроваджувалися й форми грабунку, офіційно затверджені нацистською верхівкою.

Податки, запроваджені гітлерівським урядом були двох видів: натуральні (контингент або данина) та грошові. В цілому податкова система була настільки жорсткою та масштабною, що навіть за умови цілодобової праці селяни всерівно не змогли б вчасно сплатити податки.

Характерним було те, що згідно з розпорядженням рейхскомісара Е.Коха (листопад 1941 р.) податкові норми, запроваджені за радянської влади, зберігалися [12], тобто селяни повинні були наприкінці сільськогосподарського року виконати постанови сталінського уряду про здачу натуральних податків, але на користь рейху.

Після ретельного обліку наявних зернових запасів господарствам додавали нові плани здачі, інколи 3-4 рази за зиму 1941-1942 рр. Навесні 1941 р. згідно з розпорядженням Е.Коха від 20 травня окупанти вилучали збіжжя як з громадських господарств, так і з окремих господарств селян [13]. Тактика, якою керувався в даному питанні рейхскомісар Е.Кох, повністю відповідала принципам його загальної політики щодо українських земель як жорстока та нелюдська. Зокрема, в одному з розпоряджень німецьким управляючим простежується побоювання рейхскомісара, що українське селянство, особливо те, що проживає поблизу міст та залізничних станцій, може розбагатіти, торгуючи сільськогосподарською продукцією [14].

Жорстокість та безкомпромісність податкової політики з особливою виразністю проявилися при вилученні зерна, яке відбувалося двома шляхами: перший – податок за обмолот зерна, другий – виконання запланованих обсягів [15].

Важливого значення окупанти надавали отриманню м'яса. Сталих норм його поставок не існувало, вони залежали від конкретних потреб на певному етапі окупації. На село накладалася контрибуція, і з німецькою пунктуальністю розписувалося, скільки птаства повинен здати кожний двір. Для реалізації встановлювався жорсткий термін, якщо ж селянин не вкладався в нього, новий наказ відразу ж збільшував обсяг.

За самовільний забій худоби німці оголосили смертну кару. Так, у зверненні рейхскомісара України Е.Коха до крайсляндвіртів від 29 липня 1942 р. на підставі розпорядження рейхсміністра А.Розенберга йшлося про те, що на приватний забій великої рогатої худоби необхідний дозвіл гебітскомісара [16]. На Миколаївщині, наприклад, дозвіл на забій худоби видавався лише в разі наявності в господарстві ще однієї одиниці худоби вагою не менше 75 кг, передбаченої для здачі [17].

Щодо норм здачі яєць, то був встановлений мінімум: для громадських господарств – 20 шт., з селянських дворів – 40 шт. з кожної курки за квартал. Причому наведені норми виконати було нереально, оскільки вони перевищували ту кількість, яку можна було отримати протягом року від однієї курки (максимальна кількість становила 150 шт. в рік) [18].

Таким само жорстким був порядок виконання обсягів молока. Особливо високими норми здачі були саме в південних областях. Так, якщо в Київській, Житомирській, Вінницькій областях норми поставок молока становили 850 л, то в Миколаївській та Одеській – 1200 л від однієї корови в рік [19].

Щоб забезпечити німецьку армію та рейх молоком, селянам заборонялося його продавати на базарі [20]. Фактично виходило так, що право догляду та утримання корів належало селянам, а молоко – окупантам.

Таким чином, за допомогою натурпоставок та натурподатку окупанти забирали у селян зер-

но, м'ясо та інші продукти. Але крім цього, місцеве населення змушене було виплачувати німецькій владі за детально розпланованою схемою ще й грошові податки. Так, в селах податки сплачувалися голові сільської управи, який відповідно до планів окупантів мав у своєму підпорядкуванні податкових агентів. Голова сільської управи в свою чергу переводив гроші до районної каси, а звідти до урядової каси при гебітскомісарі [21].

В середньому селяни рейхскомісаріату "Україна" виплачували грошима більше 12 видів податків. Найбільш поширеними серед них були такі: за звільнення (від радянської влади), подушний (накладався на кожну особу, старшу 16 років), прибутковий, на засоби пересування, на худобу, на собак. В листопаді 1941 р. з'явилося розпорядження Е.Коха, згідно з яким при необхідності могли вводитися нові податки, правом на їх запровадження наділялися чиновники всіх рангів [22].

Ще однією важливою формою обдирання селянства була орендна плата. Селяни, яким надавалася земля під городи, повинні були виплатити за неї певну суму, зазвичай орендна плата виконувалася в натуральній формі. Наприклад, на Миколаївщині натуральна оплата на 1941-1942 рр. з 1 га становила: 10 ц овочів або картоплі, або 2 ц пшениці [23].

Як одну з форм грабунку населення окупанти використовували штрафи. Право їх запроваджувати мали старости громадських господарств та сільських управ, сільськогосподарські коменданти, голови райуправ, рейхскомісар.

Разом з тим нацистське керівництво усвідомлювало, що досягти стабільного функціонування аграрного сектора в цілому та податкової системи як одного з її елементів, повністю ігноруючи інтереси мешканців села, не вдасться. Тому нацистськими "реформаторами" необхідною умовою залучення селянства до співпраці, поряд з наділенням землею за аграрним законом Альфреда Розенберга, розглядалася система матеріального заохочення.

Однією з форм стимулювання було вручення преміальних грамот. Але преміювання такого типу фактично відбувалося за рахунок всіх інших селян, оскільки грамоти викуплялися в німецької влади громадою села [24]. Наступним видом преміювання був розподіл між "передовиками" певних продуктів, найчастіше тютюну та горілки. Так, на Миколаївщині господарства за кожну тонну продукції вище 65% норми отримували 20 шт. цигарок, 200 г тютюну; за кожну тонну вище 80% норми – 50 шт. цигарок, 400 г тютюну і 0,5 л горілки; за кожну тонну вище 90% норми – 100 шт. цигарок, 600 г тютюну, 1,5 л горілки [25]. А господарства, які виконали норми поставок винограду на 100%, могли отримати за гроші 20% зданого ними врожаю у вигляді вина [26].

Та однією з найсуттєвіших форм матеріального заохочення до виконання встановлених норм податків було розповсюдження серед селян товарів першої необхідності. Спеціальним розпорядженням рейхскомісара Е.Коха запроваджувалися умови обміну сільськогосподарської продукції на промислові товари, певне співвідношення в цінах між ними, так зване пунктування. Наприклад, згідно з даною системою існували такі розцінки сільськогосподарської продукції: збіжжя (100 кг) – 100 пунктів, худоби (залежно від ваги) – 200-500 пунктів, молоко (л) – 1 пункт, мед (кг) – 30 пунктів. Селянин, який доставив сільськогосподарську продукцію до німецької заготівельної установи, отримував певну кількість пунктів, за яку міг придбати відповідні товари.

Для порівняння доцільно навести розцінку основних промислових товарів та предметів вжитку у пунктах. Так, цукор (кг) оцінювався в 100 пунктів, сіль (кг) – 30 пунктів; чоловічий одяг – від 400 до 1800 пунктів, жіночий – 220-1500 [27].

В цілому можна стверджувати, що система пунктування була запроваджена не в інтересах селянства. Як і за сталінського режиму, існували так звані цінові ножиці. Наприклад, щоб придбати чоловіче пальто, селянин мусив поставити німецькій державі 5 свиней або 9 бичків. До того ж слід мати на увазі, що система пунктування набувала чинності лише в разі вчасного та повного виконання норм поставок, а оскільки останні мали нереальні розміри, то дану систему можна охарактеризувати лише як один з пропагандистських заходів, що мав на меті забезпечити виконання запланованого окупантами пограбування в законній формі.

Підводячи підсумок, слід сказати, що одним з важливих елементів окупаційної системи рейху була заготівельна політика. Враховуючи природні особливості України, перш за все її південних областей, вона мала бути перетворена на продовольчу базу рейху.

Реалізація даної програми передбачала використання різноманітних форм та методів. Найбільш характерною для окупантів була пряма конфіскація сільськогосподарських продуктів, але прагнучи надати заготівельній політиці законного вигляду, німецький уряд впроваджував в життя й форми грабунку, офіційно затверджені рейхом, а саме – податки, штрафи.

Саме завдяки впровадженню неймовірних за розмірами натуральних податків та грошових зборів окупанти планували втілити в життя свою заготівельну політику. Разом з тим, прагнучи залучити селянство до співпраці, вони вдалися до проголошення премій та інших засобів заохочення. Завдяки такому поєднанню інтенсивної трудової експлуатації з методами заохочення нацистській Німеччині вдалося частково реалізувати свої загарбницькі плани щодо України.

Література

1. История УССР: В 10 т. – К., 1984. – Т. 8. – С. 339.
2. Потильчак О.В. Новий порядок в окупованій Україні (1941-1944) // Пам'ять століть. – 1999. – № 1. – С. 97-104; Вєтров І.Г. Політика фашистської Німеччини щодо використання економічного потенціалу України для потреб армії (1941-1944 рр.) // Друга світова війна і Україна. Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1995р.). НАНУ, Інститут історії України. – К., 1996. – С. 112-117.
3. Ніколаєць Ю. Цивільне населення України на початку війни з німецько-фашистськими загарбниками. – К., 1998. – 36 с.
4. Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом, 1941-1944 рр. (на матеріалах південних областей) // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 44-57.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 297. – Арк. 164.
6. Там само. – Спр. 38. – Арк. 25-27.
7. Там само. – Спр. 180. – Арк. 79.
8. Там само. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 41-42.
9. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944). – М., 1985. – С. 249.
10. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 192. – Арк. 21.
11. Там само. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 61; Там само. – Спр. 57. – Арк. 11-12.
12. Голос Волині. – 1941. – 27 вересня.
13. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 240. – Арк. 20.
14. Там само. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 186. – Арк. 17.
15. Шульга З. Не буде Україна німецькою колонією // Комуніст. – 1942. – 2 липня.
16. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-22. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 18.
17. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 297. – Арк. 39.
18. Там само. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 240. – Арк. 33.
19. Богатырь З.А. В тылу врага. – М., 1963. – С. 197.
20. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 262. – Арк. 23.
21. Там само. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 2 зв. – 3.
22. Там само. – Арк. 3.
23. Там само. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 297. – Арк. 39.
24. Там само. – Арк. 70.
25. Там само. – Арк. 69.
26. Там само. – Арк. 11-12.
27. ДАРО. – Ф. Р-22. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 4-5; ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 1а обл.

Надійшла до редколегії 30.10.2003 р.